БОРИС ШЕВЕЛІВ.

ПЕТИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД ДО ПЕТЕРБУРЗЬКОГО КОМІТЕТУ ГРАМОТНОСТИ З Р. 1862.

До сенатської справи, присвяченої відомому процесу чернигівців С. Носа та І. Андрущенка (1863 р.)[1]) між иншого прикладено й листування Носа та Андрущенка, на яке в своїх паперах звертали увагу III Відділу чернигівський губернатор Голіцин та чернигівське жандарське управління.

У рапорті до III Відділу з 28 липня 1863 р. під № 122 губернатор Голіцин, оглядаючи ці папери, писав між иншого таке: „особенное вниманіе слѣдуетъ обратить на письмо, писаное къ Носу изъ Полтавы г.г. Пильчиковымъ и Лободою. Это письмо кидаетъ нѣкоторый свѣтъ на дѣло и показываетъ довольно ясно, до какой степени лживы увѣренія тѣхъ лицъ, которыя говорятъ, что обученіе дѣтей по-малорусски имѣетъ единственною цѣлью просвѣщеніе народа“ [2]).

Річ тут іде про лист, з яким 23 березня р. 1862 звернулися до С. Д. Носа відомі полтавські українці—кирило-методієвець Дмитро Пильчиків та Віктор Лобода, де, відмічаючи, що російські часописи та уряд дивляться скоса на пробудження національної свідомости України, яке виявляється в розповсюдженні грамотности та книжок українською мовою, зазначають, що тепер саме на часі всім українським громадам добиватися від петербурзького комітету грамотности права України на навчання українською мовою, і, прикладаючи до цього листа копію своєї петиції до петербурзького комітету, прохають С. Носа обговорити це питання в чернигівській українській громаді й зі свого боку вдатися з аналогічним клопотанням до Петербурга.

„На дняхъ мы имѣли случай окончательно убѣдиться“, зазначено в цьому листі: „что не только нѣкоторые изъ русскихъ журналовъ смотрятъ подозрительно на пробужденіе національнаго сознанія въ Южной Россіи, выражающееся распространеніемъ грамотности и книгъ на украинскомъ языкѣ, но что и само правительство, какъ мы могли удостовѣриться изъ предписанія новаго и, какъ говорятъ, либеральнаго министра государственныхъ имуществъ вовсе не намѣрено глядѣть либерально на украинскій вопросъ. Изъ прилагаемой при семъ копіи этого предписанія [3]) и копіи письма нашего къ Петербургскому комитету грамотности Вы увидите яснѣе и взглядъ правительства и наше требованіе. Мы сочли себя обязанными высказать Правительству свое мнѣніе по предмету значительной важности, какимъ есть несомнѣнно языкъ народный, сочли нужнымъ указать на права и настоятельныя нужды народныя, хоть по отношенію къ языку, мы думаемъ, что теперь именно то время, когда слѣдуетъ быть настойчивымъ. Желательно, чтобы по этому предмету откликнулись и съ другихъ сторонъ нашего края. Съ этою собственно цѣлью мы и обращаемся теперь къ Вамъ, какъ уже обратились къ истиннымъ патріотамъ и другихъ городовъ Украины; и вотъ именно съ какимъ предложеніемъ: не сочтете ли Вы нужнымъ сдѣлать и съ своей стороны нѣчто подобное, чтобы тѣмъ болѣе придать вѣса нашимъ общимъ, въ отношеніи украинскаго языка, справедливымъ требованіямъ, т. е. не сочтете ли нужнымъ, пригласивъ людей, въ согласіи которыхъ съ нашимъ образомъ мыслей Вы не сомнѣваетесь, или же передавъ наше письмо для прочтенія

[1]) „Производство Высочайше учрежденной въ С-Петербургѣ Слѣдственной Комиссіи о васильковскомъ уѣздномъ землемѣрѣ, коллежскомъ регистраторѣ Иванѣ Андрущенкѣ, операторѣ Степанѣ Носѣ, дворянахъ: Юріѣ Мосоловѣ, Николаѣ Шатиловѣ и другихъ лицахъ“ (1863—1864 рр.). Б. Ш.

[2]) Справа канцелярії черниг. губернатора „о подозрительныхъ сборищахъ въ квартирѣ Носова“, стіл таємний, 1863—1870, № 353, стор. 38—46. Б. Ш.

[3]) „Копія предписанія не прилагается“. Примітка Слідчої Комісії. Б. Ш.

Башему обществу грамотности, т. е. Вашей громадѣ (если только Вы твердо убѣждены въ сочувствіи большинства членовъ общества къ украинскому движенію), написать въ комитетъ письмо, сходнаго съ нашимъ содержанія. (Въ нашемъ письмѣ, безъ сомнѣнія Вы понимаете, что „благія мѣры Правительства" и проч. есть только фразы). Мы желали бы знать Ваши мысли и дѣйствія по этому предмету, а потому и просимъ отвѣчать намъ по прилагаемому адресу: Дмитрію Павловичу Пильчикову, въ собственномъ домѣ, въ Полтаву, близь казармъ. Позвольте пожелать Вамъ всего лучшаго и увѣрить въ совершенной нашей преданности и уваженіи. Д. Пильчиковъ. В. Лобода. 23 Марта 1862 года. Г. Полтава. P. S. Видѣли Вашу афишу на украинскомъ языкѣ [1])—великолѣпна! ихъ нужно бы было разослать по всей Украинѣ" [2]).

Докладна записка полтавців до петербурзького комітету грамотности з 18 березня 1862 р., що її додано до цього листа в копії і що її підписали крім Пильчикова та Лободи, ще й О. Я. Кониський, надзвичайно цікавий документ, солідно аргументований, способний хоч кого переконати в справедливості вимог українських товариств грамотности, що до мови викладання в українських школах. Базуючись на тезі петербурзького комітету грамотности „изыскивать средства къ устраненію препятствій, мѣшающихъ успѣшному развитію грамотности въ сельскомъ населеніи" згадані члени полтавського товариства грамотности в своїй записці виявляють перешкоди, що їх зустрічає на свойому шляху розповсюдження грамотности в сільському населенні Полтавщини. Головною перешкодою—навчання грамотности російською мовою, якої сільське населення Полтавщини не вживає зовсім і яка відріжняється від української мови. Звідси—такі тези: легше й справедливіше перекладати книги тубільною мовою, ніж перевчати мільйони людей чужою мовою й лише за для читання книг цією мовою; усі спроби вивчати грамоти сільське населення України російською мовою—невдалі й мають характер надмірного примусу; церковні проповіді, судівництво й навчання грамоти російською мовою—протягом багатьох років не дали наслідків; перевчання дітей селян російською мовою зустрічає надмірні перешкоди й має негативні моральні наслідки, викликаючи розрив між батьками та дітьми; у домашньому побуті та господарстві сільське населення України вживає лише мови української, а тому нерозсудливо примушувати його вивчати російської мови тільки для читання книг; верхи уряду гадають, що російська мова однаково корисна так для росіян, як і для українців, а тому не дозволяють для українських шкіл вживати инших підручників, крім російських; російська мова є мовою книжною, яка панує головне серед дворянства й яку навіть дворянство засвоює довгорічним навчанням у середніх та вищих школах, що для сільського населення неприступно. Врешті, посилаючись на факти, коли навіть сам уряд примушенний був вживати мови української у своїх офіційних паперах у звязку з переведенням на Україні у життя маніфесту 19 лютого 1861 року, записку закінчується проханням виклопотати в міністерства державних маєтностей дозвіл внести до реєстру підручників для сільських шкіл України граматки Деркача, Куліша та Суронина (по методі Золотова).

Текст петиції полтавців подаємо тут згідно з ортографією оригіналу.

„Въ Комитетъ грамотности, состоящій при 3 отдѣленіи Импер. Вольнаго Экономическаго Общества. Одна изъ цѣлей, высказанныхъ въ разосланномъ объявленіи отъ Комитета грамотности, есть: изыскивать средства къ устраненію препятствій, мѣшающихъ успѣшному развитію грамотности въ сельскомъ населеніи. Въ объявленіи сказано: „предоставленіемъ ученія самому сельскому управленію безъ ограниченія размѣровъ и опредѣленія формъ обученія, устраняются сами собой существовавшія ранѣе препятствія этому дѣлу: всѣ племена, всѣ мѣстности призваны къ участію въ немъ" и т. д. Комитету из-

[1]) Річ іде про афішу чернигівського українського драматич. гуртка аматорів—„шановців своєї народности". Див. про це нашу статтю „Л. Глібів, як громадський діяч і письменник", стор. 17. (Глібів. Твори. „Сяйво". 1927). Б. Ш.

[2] „Производство Высочайше учрежденной въ С.-Петербургѣ Слѣдственной Комиссіи"..., том. I, арк. 296—297. Б. Ш.

вѣстно, что туземное населеніе Полтавской губерніи есть чисто южнорусское, говорящее языкомъ, отличающимся отъ великорусскаго граматическими формами, значеніемъ словъ и складомъ рѣчи, а потому распространеніе грамотности въ здѣшнемъ краю между здѣшнимъ сельскимъ населеніемъ,—не въ смыслѣ переучиванья народа на чужой для него языкъ,—ему каждый народъ вездѣ и всегда противится всѣми силами,—а съ цѣлью принести ему грамотою истинную пользу,—необходимо производить на его собственномъ языкѣ, какъ равно и дальнѣйшее развитіе его должно быть ведено на его собственномъ языкѣ. Легче и справедливѣе переводить книги на туземный языкъ, чѣмъ переучивать милліоны людей на чужой языкъ, хотя бы и соплеменный, и собственно для того только, чтобы на этомъ чужомъ языкѣ дать прочитать ему книгу. Съ этою необходимостью, не во имя теоріи, а настоятельнаго требованія народнаго—нельзя не согласиться. Здѣшній народъ готовъ принять грамотность и образованіе, но не иначе какъ только на своемъ собственномъ языкѣ. Всѣ попытки дать грамотность на великорусскомъ языкѣ остаются только попытками самыми неудавшимися и носятъ на себѣ характеръ крайняго принужденія. Ни проповѣди въ церквахъ, ни судопроизводство, ни даже преподаваніе въ здѣшнихъ народныхъ школахъ на великорусскомъ языкѣ въ продолженіи долгихъ лѣтъ не дали здѣшнему народу благихъ результатовъ ни въ умственномъ, ни, смѣемъ сказать, въ нравственномъ отношеніяхъ. Народъ остался глухъ къ образованію въ чуждой ему формѣ, да и не можетъ переродиться ради грамоты и ученія, въ силу и могущество которыхъ безъ того недостаточно вѣруетъ; и предпочелъ за лучшее учиться у дьячковъ исключительно церковной грамотѣ, въ которой, по крайней мѣрѣ, онъ видитъ нѣчто богоугодное. Опытъ показалъ, что несмотря на всѣ усилія разныхъ начальниковъ,..... [1]) по вѣдомству Государ. Имуществъ, мальчики изъ украинцевъ, и то болѣе понятливые, послѣ долгаго, нѣскольколѣтняго переучиванія на великорусский языкъ съ цѣлью, чтобы изъ нихъ впослѣдствіи дѣлать писарей, фершаловъ [2]) и пр., оказываются для обученія на великорусскомъ языкѣ неспособными,—чему, не какъ единственный случай, можетъ служить, доказательствомъ, въ копіи при семъ прилагаемый рапортъ Миргородскаго Окружн. Начальника въ Полтав. Пал. Гос. Имущ. отъ 22 Августа 1861 года за № 3171 [3]). Что же относится до нравственныхъ послѣдствій обученія не на туземномъ языкѣ, то, не говоря уже о разрывѣ въ семействахъ между родителями и дѣтьми, производящего нерѣдко уродливыя нравственныя явленія, мы можемъ указать на общеизвѣстный у насъ фактъ. Волостные и сельскіе писаря, въ продолженіи нѣсколькихъ лѣтъ кое-какъ познакомившись съ великорусскимъ языкомъ, видятъ въ этомъ нѣкоторое право на превосходство надъ мѣстнымъ населеніемъ и злоупотребляютъ умѣніемъ коверкать русскій языкъ для своихъ корыстныхъ выгодъ, торгуя этимъ, какъ какимъ то секретомъ, непонятнымъ для другихъ. Надѣяться же, чтобы возможно было возбудить у всей массы народа любовь къ чтенію на языкѣ другомъ, тогда какъ въ семействѣ, въ хозяйствѣ здѣшній простолюдинъ вынужденъ употреблять самъ и безпрерывно слышать вокругъ себя туземный языкъ,—едва ли возможно. Но такіе и подобные имъ факты остаются безъ надлежащаго заявленія: они, какъ догадываться должно, не идутъ далѣе Палаты Гос. Имущ. Высшее же начальство думаетъ, что великорусская грамота равно доступна и одинаково полезна какъ для великорусскаго, так и для малорусскаго населенія, и потому, вѣроятно, въ цѣляхъ единообразія, и предписываетъ въ народныхъ школахъ южнорусскаго края употреблять буквари и другія книги именно тѣ самыя, которыя употребляются и въ великорусскихъ губерніяхъ. По этому поводу на дняхъ получено въ Полт. Палатѣ Гос. Имущ. отъ 1 Департамента Министерства Гос. Имуществъ предписаніе за № 3633, въ копіи при семъ прилагаемое [4]), сущность котораго состоитъ въ слѣдующемъ: до свѣдѣнія Министерства дошло, что изданные Св. Синодомъ буквари (не соотвѣтствующіе новѣйшимъ методамъ преподаванія и притомъ на великорусскомъ языкѣ, непонятномъ для здѣшняго народа, особенно для сельскаго населенія, для котораго они преимущественно и предназначены) и присланные Министерствомъ въ Полтаву для начальныхъ школъ Вѣдомства Госуд. Имуществъ—будто бы не приняты, а Палата разсылаетъ по селамъ въ огромномъ количествѣ буквари Шевченка „гдѣ нѣтъ молитвъ и помѣщены неумѣстныя статьи". При чемъ предписываетъ доставить объясненіе: „съ чьего разрѣшенія введенъ въ сельскихъ приходскихъ училищахъ Полт. губерніи букварь Шевченка, тогда какъ въ реэстрѣ книгъ, принятыхъ для училищъ и школъ вѣдомства Госуд. Имуществъ, букварь этотъ не значится". Тутъ сущность дѣла не въ дошедшемъ до Министерства слухѣ, который совершенно невѣренъ, ибо, во-первыхъ 1400 экз. изданныхъ Св. Синодомъ букварей, несмотря на то, что они вовсе не приспособлены къ новѣшимъ, облегчающимъ методамъ обученія грамоты, Палата въ точности исполнила предписаніе Министерства, разославъ присланные ей экземпляры; и, во-вторыхъ, букварей Шевченка никто, никогда и никуда не разсылалъ по той простой причинѣ, что они неудовлетворительны. Но дѣло въ томъ, что Министерство прямо запрещаетъ вводить въ преподаванье тѣ изъ книгъ, которыя „не помѣщены въ реэстрѣ книгъ, принятыхъ для училищъ и школъ вѣдомства Госуд. Имуществъ", а въ

[1]) Одного слова в оригіналі немає. Б. Ш.
[2]) Правопис оригіналу. Б. Ш.
[3]) Серед паперів С. Носа рапорта цього не знайшлося. Б. Ш.
[4]) Копії цієї у архіві С. Носа ми не знайшли. Б. Ш.

этотъ реэстръ не внесена ни одна книга (даже букварь) на южнорусскомъ языкѣ, и вѣроятно ни одна изъ нихъ и не войдетъ туда, если Комитетъ съ своей стороны не приметъ на себя труда о томъ ходатайствовать. На представленіе же мѣстнаго Начальства по сему предмету надѣяться нельзя, по всей вѣроятности оно скорѣй, на основаніи этого предписанія Министерства, будетъ преслѣдовать введеніе книгъ на южнорусскомъ языкѣ, чѣмъ объ этомъ ходатайствовать. А потому мы, нижеподписавшіеся, и обращаемся съ покорнѣйшею просьбою къ Комитету исходатайствовать у Министерства Государственныхъ Имуществъ разрѣшеніе, путемъ оффиціальнымъ, ввести для южнорусскаго края въ реэстръ книгъ, назначенныхъ для училищъ Вѣдомства Государственныхъ Имуществъ слѣдующія книги: Граматку Г. Деркача, азбуку для южнорусскаго края, составленную по методѣ Золотова и граматику Г. Кулиша (всѣ три прилагаются). Въ 1-х двухъ по краткости, кромѣ азбуки и самаго необходимаго для первоначальнаго чтенія текста, ничего не помѣщено, а въ букварѣ г. Кулиша помѣщены молитвы, св. Исторія и катехизисъ, т. е. все то, на недостатокъ чего указываетъ Министерство въ букварѣ Шевченка, а потому эта граматка и можетъ служить полезнымъ дополненіемъ къ двумъ первымъ. Чтобы не оставить Комитетъ въ сомнѣніи о дѣйствительной необходимости первоначальнаго обученія здѣшняго народа на туземномъ языкѣ, мы имѣемъ честь обратить его вниманіе на нижеслѣдующее. Въ Малороссіи книжный русскій языкъ господствуетъ въ дворянствѣ и между немногими зажиточнѣйшими гражданами, заимствовавшими его черезъ службу или торговыя связи, и при томъ молодежь этого класса усваиваетъ его многолѣтнимъ ученіемъ въ среднихъ и высшихъ учебныхъ заведеніяхъ, что никогда не можетъ быть доступно для всей массы населенія, и в особенности сельскаго. И что именно такъ взглянули на этотъ вопросъ новыя учрежденія, возникшія вслѣдствіе эманципаціи [1]), как скоро потребовалось отъ крестьянъ пониманія благихъ мѣръ правительства [2]); чему другія, вѣдомства, можетъ быть, менѣе поставленныя въ необходимость напрямѣе (? Б. Ш.) достигать этой цѣли, представляютъ примѣры—тому могутъ послужить доказательствомъ слѣдующіе факты: Екатеринославское губернское по крестьянскимъ дѣламъ присутствіе для уясненія крестьянамъ ихъ новыхъ правъ и обязанностей нашло необходимымъ сдѣлать извлеченіе изъ положенія 19 Февраля 1861 г. и, изложивъ его на южнорусскомъ языкѣ, разослать, по всѣмъ волостямъ своей губерніи, что весьма способствуетъ успѣшному ходу дѣла, такъ какъ по отзыву самихъ крестьянъ изложеніе на туземномъ языкѣ для нихъ оказалось совершенно понятнымъ. Еще разительнѣе примѣръ, приведенный въ 4 № Современн. лѣтописи Русск. Вѣстн. за 1862 г., состоящій въ томъ, что начальникъ Кіевской губерніи генералъ-лейтенантъ Гессе предпринялъ путешествіе по губерніи для внушенія волостнымъ старшинамъ необходимости составленія уставныхъ грамотъ. Вотъ точная выписка изъ этой статьи: „Рѣчь, которую губернаторъ произнесъ старшинамъ, была потомъ прочитана находившимся съ губернаторомъ чиновникомъ на малороссійскомъ языкѣ, и роздана старшинамъ въ печатныхъ экземплярахъ, чтобъ и они съ своей стороны прочитали ихъ своимъ волостянамъ". „Послѣ этого намъ случилось быть въ с. Кочеровѣ, Радомысльскаго уѣзда, и распрашивать тамошняго волостного старшину, Сидора Ярмоченка, читалъ ли онъ сказанныя Губернаторомъ слова крестьянамъ въ волости, какое произвели они на нихъ впечатлѣніе, и вѣрятъ ли они сказанному, на что старшина отвѣчалъ, что читалъ, и вѣрятъ, при разсказѣ выразилъ особенное восхищеніе, даже отъ души смѣялся, что рѣчь написана по-малороссійски, и каждое слово ея понятно и выражено „як лопатою". „Да и въ самомъ дѣлѣ, какъ должно быть пріятно крестьянамъ, когда о задушевныхъ интересахъ ихъ, о желанной волѣ ихъ заговорили съ ними роднымъ языкомъ".

Можно ли послѣ этого сомнѣваться, что обученье здѣшняго простонародья на туземномъ языкѣ вмѣстѣ съ благопріятными послѣдствіями для его умственного развитія будетъ въ то же время самымъ дѣйствительнымъ средствомъ противъ превратныхъ толкованій правительственныхъ мѣръ, относящихся къ народу.

Мы имѣемъ честь покорнѣйше просить, если бы Комитетъ по чему-нибудь не нашелъ удобнымъ принять на себя прямого ходатайства по этому предмету; то настоящее письмо наше передать на благоразсмотрѣніе г. Министру Государственныхъ Имуществъ. Если Комитетъ найдетъ нужнымъ отвѣчать намъ, то просимъ адресовать: Наставн. Наблюд. Петров. Кад. корпуса Дмитрію Павловичу Пильчикову, въ собственный домъ. Подписали: Распорядитель 1-й муж. Воскр. школы В. Лобода, секретарь женской воскр. школы Д. Пильчиковъ и членъ-корреспондентъ Петербург. Общества Грамотности А. Конисскій. 18 Марта 1862 г. Полтава. Вѣрно: В. Лобода" [3]).

Копії цієї петиції Пильчиків та Лобода, як це видно з листа їх до С. Носа, надіслали не тільки до чернигівської громади, але й до громад головніших міст України, для яких ця петиція мала бути зразком аналогічних пети-

[1]) Правопис оригіналу. Б. Ш.

[2]) Нагадуємо, що в поданому вище листі Пильчикова та Лободи до С. Носа зазначено: „въ нашемъ письмѣ, безъ сомнѣнія Вы понимаете, что „благія мѣры Правительства" и проч. есть только фразы". Б. Ш.

[3]) „Производство Высочайше учрежденной въ С.-Петербургѣ Слѣдственной Комиссіи"..., том. I, аркуш. 298—299. Б. Ш.

цій з боку цих громад. На пропозицію полтавців відгукнулися кияни-педагоги, що також звернулися з адресою до петербурзького комітету грамотности. Копію адреси киян ми знайшли теж серед паперів С. Д. Носа. Тези київської адреси такі: 1) учні-українці не розуміють педагога, що викладає російською мовою, бо мова російська має багато таких понять та слів, яких або немає зовсім у мові українській, або вони мають там инше значіння; 2) навчання грамоти російською мовою зле впливає на „моральність" молодого покоління, яке дивиться на рідну мову, як на мову „мужичу"; 3) Україна знаходиться під впливом польської пропаганди, з якою можна боротись лише насадженням місцевої культури; 4) у той час, коли народ одержує горожанські права, не можна позбавити його права на рідну мову. Вважаємо за незайве подати текст і цієї адреси, що ставить доповнення до петиції полтавців.

„Адресъ въ Комитетъ грамотности отъ преподавателей Кіевскихъ школъ.

Занимаясь образованіемъ народа, мы встрѣчаемся съ обстоятельствомъ, которое замедляетъ успѣхъ грамотности и самую грамотность дѣлаетъ не только безполезною, но и сообщаетъ ей характеръ деморализующій. Это способъ обученія на Великорусскомъ языкѣ. 1. Ученики съ трудомъ понимаютъ учителя, изъясняющагося на этомъ языкѣ. Извѣстно, что кромѣ коренного различія въ синтаксическихъ оборотахъ языковъ южнорусскаго и великорусскаго есть въ послѣднемъ множество такихъ понятій и словъ, которыхъ или совсѣмъ нѣтъ въ языке южнорусскомъ или они имѣютъ въ немъ другое значеніе. Причина этому, конечно, въ совершенно различныхъ исторіяхъ этихъ языковъ. Нашъ опытъ убѣждаетъ насъ въ томъ, какъ трудно ученику малороссу привыкнуть къ рѣчи учителя, изъясняющаго на языкѣ великорусскомъ, какъ отъ этого замедляется и самый успѣхъ обученія и образованія.

2. До сихъ поръ малороссы, обучаясь грамотѣ на языкѣ великорусскомъ, пріобрѣтали уродливый говоръ, непохожій ни на великорусскій, ни на малорусский. При полуобразованности уродливый говоръ былъ поводомъ къ выдѣленію ихъ изъ своихъ семействъ, и вообще изъ среды своего рожденія, на которую они смотрѣли свысока и связывали всѣ хозяйственные промыслы и сельскія занятія съ людьми, говорящими на языкѣ хохлацкомъ,—мужицкомъ,—они считали эти занятія для себя низкими. Отъ этого сельскій бытъ, свойственныя ему занятія и промыслы не только не пріобрѣтали трудолюбивыхъ дѣятелей со знаніемъ и образованіемъ, но и часъ отъ часу грамотность отнимала отъ нихъ рабочія руки, ибо грамотные искали для занятій, по понятію ими усвоенному, болѣе благородныхъ, какъ-то: тяжбы по судамъ, ябедничество и пьянство. Такимъ образомъ обученіе на великорусскомъ языкѣ вносило нравственную порчу, и составляло главную причину того, что сельское населеніе смотритъ на грамотность враждебно.

3. Южнорусскій край находится подъ вліяніемъ польской пропаганды, которая заботится главнымъ образомъ о распространеніи въ немъ грамотности, а затѣмъ письменности и свойственныхъ ей эксклюзивныхъ понятій. Противодѣйствіемъ же этому можетъ служить только развитіе мѣстныхъ элементовъ, такъ какъ при исчисленныхъ неудобствахъ грамотности на великорусскомъ языкѣ трудно противодѣйствовать польскому обученію.

4. Въ настоящее время, когда классъ народа пріобрѣтаетъ права гражданскія, нельзя отказать ему въ правѣ уважать себя, свой нравственный организмъ со всѣми его проявленіями, нельзя отказать ему въ правѣ уважать свои историческія преданія, подъ вліяніемъ которыхъ сложился его организмъ мысли, чувства и ихъ выраженія въ языкѣ. Вполнѣ сочувствуя тому положенію педагогіи, что личность, какъ индивидуума, такъ и народа, должна быть развиваема въ образованіи, а отнюдь не замѣщаема преданіями и нравственнымъ организмомъ другой личности, считаемъ необходимымъ указать на тотъ фактъ, что народъ доселѣ удовлетвореніе всѣмъ высшимъ потребностямъ своимъ, какъ то: проповѣдь, судъ и образованіе, принималъ не на своемъ языкѣ; мѣстный языкъ, допущенный только въ семейномъ быту, всетаки сохранился у него во всей полнотѣ, и прививаемыя ему чужія формы повели только къ непониманію всѣхъ высшихъ общественныхъ проявленій жизни, или къ тому, что народъ относился къ нимъ враждебно, какъ къ началу, совершенно ему чуждому и непонятному. Насколько трудно изъясняться на великорусскомъ языкѣ испытало само правительство при введеніи въ дѣйствіе положенія 19 Февраля; и потому-то нѣкоторые правительственныя лица, как-то: Кіевскій гражданскій губернаторъ и Екатеринославское губернское, по крестьянскимъ дѣламъ присутствіе, принуждены были даже въ письменныхъ обращеніяхъ своихъ населенію, въ вѣдомствѣ ихъ находящемуся, прибѣгать къ языку малорусскому. Считая все это радикально противоположнымъ сущности образованія, надѣемся, что Комитетъ грамотности приметъ на себя ходатайство о дозволеніи въ народныхъ школахъ южнорусскаго края обученія на родномъ языкѣ, и о внесеніи въ спискѣ книгъ, допущенныхъ къ употребленію въ народныхъ училищахъ, элементарных книгъ на южнорусскомъ языкѣ" [1]).

[1]) „Производство... Слѣдственной Комиссіи"..., том I, арк. 300—302. Б. Ш.

На превеликий жаль, в архіві С. Д. Носа не знайшлося копії аналогічної петиції чернигівської громади, протеж гадаємо, що й чернигівська громада відгукнулася на пропозицію полтавців, на це болюче питання 60-х рр., принаймні на цей рік припадають і цікаві статті на цю ж тему й у „Черниговскомъ Листкѣ“, що був чернигівською трибуною, відки укр. громада відкликалася на пекучі моменти часу (наприклад, листи до редакції „какія руководства удобнѣе употреблять при первоначальномъ обученіи крестьянскихъ дѣтей?“, вміщені в №№ 26 та 27 „Черниг. Листка“ за 1862 рік).

Зазначені адреси до петербурзького комітету грамотности (а такі-ж адреси, напевно, було надіслано й від инших громад) свідчать про те, що українські громади цього 1862 року спільним фронтом наступали на уряд, домагаючись для української мови горожанських прав.

Ми не маємо відомостів про те, які наслідки мали ці клопотання. Знаємо тільки, що на початку р. 1863 В. Лободу та О. Кониського, які підписали полтавську петицію, було вислано з Полтави (першого до Красноуфимську, а другого до Тотьми) „за распространеніе малорусской пропаганды“ [1]). Можливо, що й ця петиція між иншим спричинилася для цього обвинувачення.

Як взагалі дивився уряд на українське питання в ті часи, це добре видно із рапорту чернигівського губернатора Голіцина до міністра внутрішніх справ з 31 липня р. 1863 під № 131 в справі С. Носа та І. Андрущенка, де Голіцин, звертаючи увагу міністра на папери, що їм присвячено цю статтю, зазначає, що „стремленіе къ введенію обученія на малороссійскомъ языкѣ имѣетъ цѣлью навязать народу понятія объ его какомъ-то рѣзкомъ и совершенномъ отличіи отъ великоруссовъ и облегчить не обученіе, а національный сепаратизмъ“ і що „малороссійскаго языка нѣтъ, а есть только нѣсколько мѣстныхъ нарѣчій, оттѣняющихся столь же одно отъ другого, сколько и отъ сосѣднихъ великороссійских идіомовъ“ [2]).

---

[1]) Див. „Надъ свѣжими могилами“ О. Кониського. Передрукъ зъ „Дѣла“. У Львові, 1893. Стор. 27. Б. Ш.

[2]) Справа канцелярії чернигівського губернатора „о подозрительныхъ сборищахъ въ квартирѣ Носова“, 1863, № 353, арк. 57—59. Б. Ш.